

Քեան սկզբնաւորութեամբ Այդ մեծ արդիւնքին զուրկ կանցնած է Սահակ Կաթողիկոս, իրեն հովանաւոր ունենալով Վասնդուրէ թագաւորը, այլ իր տերութեան ընկերակիցը և նորազատ տալիակիցն եղաւ Մեսրոպ, որուն նախնիքը պէտք է քաղկեդ, զինքը զարթի վրայ սենեկնէս տառչէ։ Նորաբուն ստանն է Մաշթոց, հայրը Վարդան, ծննդավայրը Հաջիկ զիւղ։ Տարուն (Մուշ) գաւառի մէջ, որով կը լինի Մամիկոնեան ազգի կամ ընդի սերունդ, քանի որ արքունիքի մէջ պաշտօնավարութեամբ սովիկ գրասեղանի վրայ զանազաններէն եղած է (ՍՈՒՓ. 2. 110) Այդ պարագային հնար չէ զոյն 20 տարեկան պատիկ նկարագրի, որով ծնունդը պէտք է նշանակել մերձաւորաբար 353ին, 5 տարեկան պատիկ Սահակ Կաթողիկոսին, որուն ծնունդը 348ին է։ Մեծն Ներսէսի մտնորնէն ետքը Մաշթոց պետական ծառայութեան կը մտնէ, զինուորայի ի դուռն շայոյ արխային (ՓԱՍ. 13), և Խորովի սանն կը նշանակուի դրան արտինքի ֆաւորաւոր (ՍՈՒՓ. 237)։ Կարգայ յետմա մասնագիր արտինքի զարգանք (ՓԱՍ. 13), զոր է զեղ և իմանալ իր յիշատակաց գրիւր, կը յիշուի և Աստուանն, 4 հարապետեալ անուանեցաւ, որուն ձեռքին սակ զարթի սկսած է Մաշթոց (ԿՈՒՓ. 14)։ Կորեւի հայրուով, Մեսրոպի եկեղեցականութեան մտնորնէն մինչև քրոջ զիւրը 10 տարուան միջոց մը պիտի նշանակուի (ԿՈՒՓ. 48), որով մինչև 394 արքունի ծառայութեան մէջ մնացած է իւրոյ։ Ուստի 389-394 ճշմարտեան կ'ըլլայ Վասնդուրէի ամեն, և 384-389 ճշմարտեան կ'ըլլայ Խորովի թագաւորութեան ներքին։ Խորովի ծառայած ըլլալը յիշուած է Փարպեցիէն (ՓԱՍ. 13), և Վասնդուրէի սաննի գործէ գաշտած ըլլալը կը վկայուի Խորեւայիցին (ՍՈՒՓ. 245)։ Իսկ Ներսէս Հայրապետին մտնորնէն մինչև Խորով. 373-384 ամենամեային մէջ, Վասնդուրէ թագաւորի և Մամիկոնի ինտամպլիւր սի ծառայած լինելը յայտնի կերպով յիշուած չէ։ Մաշթոցի յարգաւորութիւնը այնպիսի էր, որ անոր արգելուէքն մեղնելէն ետքը, Վասնդուրէ ոչ զոքի ի նաւարաց գանձեր անդ ի դպար, որ կորեւեր անոր սեղը լեզնէ (ՍՈՒՓ. 245)։ Սակոյն Մաշթոց ի ծառայութիւն Աստուայ մաղապարհին դարձայ, սակն մեծութեան և պաշտօնի և աստիճան մէջի կը թողուր, ի խաչակիր զունցն Քրիստոսի խառնէ, և անցին վաղվապարի ի միայնակեցական կարգ մասեր (ԿՈՒՓ. 14)։ Բացառաբար ժամանակագրութեան համեմատ 394ին Սահակ էր կաթողիկոսը, ուսումնական և գործունեայ միայնակեցութեան առաջնորդը, հետեւապէս անոր օրինակին էր որ Մաշթոցն ալ կ'ընդունէր, և անոր էր որ կը զինէր Մաշթոց իր նոր կոչուած նախագործիչու և արդիւնաւորեալ։ Սահակի և Մաշթոցի մերձաւոր արարթը, և երկուքին ալ Տարունի մէջ մանկութիւննին անցուցած լինելը, իրր կնի ծանօթներ կը ներկայացնեն մեզ այս երկու երանկիները, և նորիւր Սահակի նախատեսելով Մաշթոցի յուսալից պապան, թէ ոչ յարգարած, գտնէ ուրախութեամբ ընդունած է արքունական զիւանի ճարտար գրիւրին եկեղեցական կոչման մասնէլը։

Մաշթոց 394ին եկեղեցականութեան ներկուած սանն, 40 տարեկան, աշխարհի փորձառու, գործունէութեան մէջ եկած, զարգացեալ և ճարտար անձ էր, որ օգնութեան բուն թափով մը իր նոր կոչումին կը նախուրէր, Մաշթոցի արուած Մեսրոպ սակոյն, որ պատմութեան մէջ նախընթաց չունի, շատերէն իրրկ Մար Սեբր

կամ Տեր Սեբրաք ստուգարանուած է, և այդ նկարագրութեամբ հնար է ըսել թէ եկեղեցական ձեռնադրութեան մէջ անուանի փոփոխութիւն ունեցած է Միջոց մը նոր կոչումին փորձառութիւնը լրացնելէն, և եպիսկոպոսականութեանց և վանական կեանքի պայմաններուն ընտելանալէն ետքը, ինքն իր կոչումը ընկերներուն նման գործունեան աշխատութեանց կը ձեռնարկէր, և զեղայ իս գտնալ յինն յարեցուցանէր սակեղեցի, և անոնց հետ կ'ընթար Քաղկեդ գաւառը, յանկարգ և յանգրաման սեղիս (ԿՈՒՓ. 15)։ Եւ կար սակոյն զողայ սակոյն ներանուական, անպարն Տերքոստի օրէնքն անստայոց լինելու մէջ պատկարած։ Թէպէտ ընդ, սակոյն իրր բուն նկարագրութեան հետքեր կործանուած են այդ ազանգարները, այլ սակոյն յարձարողոյն կը կարծենք ինքրորդիան տղանգրութեան վայր ինտանայ։ Մեսրոպ մեծապէս օգտուեցաւ Քաղկեդ քաղաքայոց իշխանի Տարիթի օգնութեանէն, և յարգեցաւ գրեթէ անհետ ընդ այդ ազգ մնալողները, և բոլոր Միւնեաց ու Վասպուրականի սակմանկութեան գաւառներուն մէջ կը արարէր իր քաղաքի թիւնները։ Սրովհետև Աստուածային ուստանց առաջին ազգիւրը Սուրբ Գրիգորն է, անոր վրայ զրոած էր Մեսրոպ իր մտազրութիւնը, և կ'աշխատէր զոյն ընտելոցնէն նաւաստեղծութեան հասնուածներ կարգաւով ասորի բնագիրի վրայ, և բերանալի թարգմանելով հարգեցածը (՝)։ Բայց իրէն պատահեց որ այլ ոք բերնուցը ուր հո ոչ հանդիպիր, ընթացումն օրուս մը քաղկեդ անհետ կ'ըլլայ։ Սրովհետև կարողացաւ արգելալ ի ժողովրդայ լիւնէր (մաշվարջը չէր հասնուի) (ՍՈՒՓ. 538)։ Այդ տեսլը կարգութեան նկարագրելը արժան է Փարպեցիէն լսել, որ իմէ իր երիտասարդութեան սանն չնստաւ անձնական փորձառութեան զարթը զգալ, սակոյն սկսեալանուանեցաւ իր անստային մտնորնէն Խորով։ Սուրբ Քրիստոս հասնուցաւ փոքրագրչեք, կ'ընէ, բազում թուովք և ինուազանց անպարտի և բազմամասնակայ դեղծմամբ պարտաւոր էրն ասորի զարթոյնը երթալու եկեղեցայ պարտաւոր և կարգեցունց մէջ ասորի ուսմամբ կ'ըլլային (ՓԱՍ. 13), զանազ Քարպեցի իրենց բաժնին մէջ լուսնարին ուսումն ալ աղակցած էր, և միայն ասորին կը ներկին, քրիստոնէական պաշտօնանց համար (ՍՈՒՓ. 13)։ (այն սանն Հայաստանի բնագրութեանը հարկաւոր էր ինն թէ Քարպեցի և թէ Սահայ։ որով Հայաստան երկու մասի բնակեցուցում էր)։ Ուսումն մը լուրն ոչինք ինն կարգ լսել և օգտի ժողովուրդին և եկեղեցայ պաշտօնանք մեծ աշխատութեան կը պարտաւորուին թարգմանութեան համար։ Այդ եղանակով երկու նոր գրասեղանք կոչուած էր եկեղեցային պաշտօնանց համար, Վերմանոյ՝ որ օտար լեզուով գրեցող կարգաւ փորձութեան անցողները կը կոչուէր, և Թարգմանիչ՝ որ օտար լեզուով գրեցող բերնուցին և տակալ ժողովրդին կը թարգմանէին։ Ատար լրոջ անցուցուի որ հուստացեցող անգն ալ մնայուն բան մը չէր մնար իր բնական և մարմնի լեզուով գրուած, և հնար չէր որ մաշվարջ մը անրազմ օտար լեզուի հմտութիւն ունենային։ Ինչ որ Մեսրոպ իր փորձառութեամբ կը զգար, նորութեան մը չէր, Լուսնարի թէն այդ գնուարթութիւնը կար, և զոր մը անրազմ այդ կերպ վարուած էր Հայ եկեղեցին, սակայն արքունական ճարտարագրութեան կեանք պատահելի մը պատուած էր խորացուց ցրածուի սակութեան, և փոխապէս կոչուր, թէ ինչու հնար պիտի չըլլայ իննան մայրի և ոչ մուրացանով բարբառով, մայրենի լեզուով և ոչ օտար լեզուով անի զոչինք արանց և նախանց անասարակ յանձնայ եկեղեցիս (ՓԱՍ. 14)։ Անուստարի Հայ գիրի զիւանի և Հայ զարգութեան սեղանուն բուն և ներքին շարժարթը։

ԱՄԳՆԱՊԱՏՈՒՄ
ՄԱՐԿԱՍ ԱՐՔԵՊՈՍՈՍ ՕՐԱՆՆԵՆ
Նախկին Գաղարեքի Հայոց
(՝) Եւ ի. Ինչպէս դեռ միջուկ ցայտը Կիլիկիոյ շատ մը հայ եկեղեցիներուն մէջ Աստուան ու ճաշու գործարարներն կամ արաբներն կը կարգան հայերէն բնագրելն յարգէին։

ՀԱՅ ՏԱՌԵՐԸ

ԻՆՉՊՈՒՄ ԳՏՆՈՒԵՑԱՆ

Ո՛Վ ԷՐ ՄԵՍՏԵՆ ԿԱՄ ՄԵՍՐՈՒՄ ՎԱՐԴԱՊԵՍ

Հայերէն տարւորներն զիւանի կամ կազմութեան թուականը այլևս ընդհանուր համաձայնութեամբ չունենաւ։ 404ին Բաւական ընդարձակ սանն մը, 15 տարեկանը միջոց մըն է, որ սաննց պատմութեան կը մնայ, սակայն այն աշխարհիւնը իր զերբանց պատմութիւնն է, որ իսկնէ և խաղաղուտ վարչութեամբ մը Սահակի նորապետ և Վասնդուրէի թագաւոր ձեռք ձեռքի սուած կըցան երկրին բարգաւաճում և զարգացման աշխարհի։ Շատ տարիներ անցած էին շարունակ չփոխութեանց և պետեղազմաց և կործանումաց և քաղաքային շունտ սանեկու միջոց մը նորստուէր։ Քաղաքական հասարակ վարչութիւն մը և եկեղեցական ճշմարտեան հովանութիւն մը հետզհետեւ պարտաւորեցին զգրպայպիտի մը մեծ յարգութեան, որ նորա պարագային հայխառութիւնը պիտի ըլլար, Հայ զարգու-

ՀԱՅ ՏԱՌԵՐԸ

ԻՆՉՊԷՍ ԳՏՆՈՒԵՑԱՆ

ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆԵԱՆԱԳՐԵՐԸ ԻՆՉ ԷԻՆ
Բ.

Հայ առաքելու չգոյւթեան երեւոյն ժողովոյ ղրդին ենթարկուած առասպալանքներուն զարման մը ասանելու համար ասգնանքով միջոցին Մեսրոպ կը լսէ թէ գոն նեանագիրք Հայերէն լեզուոյս (ՓԱՐ. 14), և լուրը ստուգելու և անկէ գործնականապէս օգտուելու համար, կը փութայ գալ կաթողիկոսական ասթուր, և իր միջոցն ու լսածը կը հազորէ հայրապետին, զոր պահասապան գտնէր նմին փութը հաւանեայ (ԿՈՐ. 18), Հարկու Սահակ ալ իր կողմէն զգացած և զգածուած էր նոյն մտածումներով, և ո՞վ գիտէ քանիցս կերպեր ալ մտածած էր այդ կացութեանէն էլլելու: Բայց Մեսրոպին բերած լուրը նոր յուսոյ դուռ մըն էր ուստի երկուքը մէկտեղ Հայոց Վաստապուրն թագաւորին կը ներկայանան, որպէս զի իր իշխանական հովանաւորութեամբ և միջոցներով Հայ առաքելը երեւան բերէ Այդ գործը, կ'ըսեն, ասա աւելի առաքայսն բերե ինչ օտն, յիշատակ անմտաց եւ օգոտ երկնաւոր վայելից, քան զի յայտնութիւն քաղաւորութեանց ին (ՓԱՐ. 14), ինչ որ կը ջուրնէ թէ Սահակ և Մեսրոպ լաւ զգացած էին ձեռնարկուած գործին հիմնական կարեւորութիւնը: Վաստապուրն թագաւորը ոչ նուազ գիտակ գործին կարեւորութեան և կատարելուպէս համարուած Հայ գիրի մը անհրաժեշտ հարկին վրայ, կը պատմէ թէ իրօք ինքն ալ Միջագետք եղած ասան լսած է, թէ Դանիէլ անուն Ասորի կաթողիկոս մը ունեցած է նեանագիրք ապարեթաց (այբ ու բիբի) Հայերէն լեզուի (ԿՈՐ. 17), և թէ Հարէլ անունով քահանայ մըն ալ, Դանիէլ կաթողիկոսին մերձաւորներէն, Վաստապուրնի ներկայացած, և խոստովացած է հայկականաց լեզուաց առնել նեանագիր յարմարեայ ի Դանիէլի եպիսկոպոս (ԿՈՐ. 245), Հայ գիրերուն գիւտին համար եղած առաջին շարժումին թուականը ճշգրտու պիտի ծառայէ մեզի Վաստապուրնի Միջագետք երթալը: Կորնեացի կ'ըսէ, թէ այդ ուղեւորութիւնը տեղի ունեցաւ Պարսիք Վամ թագաւորին հրամանով, որպէս զի Պարսիկ և Յոյն զուգործու մէջ եղած թրշնամութիւնները խաղաղեցնէ, և թէ այդ շփոթութիւնները անգի ունեցան, երբ Բուզանդիոյ մէջ ալ յալապա Մեծին եպիսկոպոս Ոսկերեւոտի շիրքայ լիբեր քաղաւորութիւն Գուցաց, եւ զօրն ընդ միմիանս պատերազմէին (ԿՈՐ. 245): Այդ 402ին էր Յոյն և Գոթացի զորութեաներուն քաղաւորը Բիւզանդիոսի մէջ, և 403ին Ոսկերեւոտի ղէմ հալածանքները և արտելու ճիգերը, որով մեր Վաստապուրն թագաւորին երթալն ալ 402ին կրնանք զնել, և 403էն ետքին չենք կրնար յապաղել Միջագետքէ դառնալը, այնպէս որ ուղեւորութեան

նոր դառնալու արթնով տուած կ'ըլլայ Հարէլի և Դանիէլի մասին անգեղութեանները, զի չէր ալ կրնար այսպէս կարեւոր լուր մը պահած կամ մտացած ըլլալ: Արդէն Կորնեացին ալ կ'անհարկէ թէ Վաստապուրն Միջագետքէ դառնալով՝ տեսաւ որ Սահակ և Մեսրոպ ալ գիրերու խնդիրով կը գաղտնիս (ԿՈՐ. 245), Ըստ այսմ կրնանք 403 տարին ընդունել, իր սկիզբն Հայ գրի գիւտին համար եղած ճիգերուն:

Մեսրոպի ասած լուրը՝ Վաստապուրնի բերած անգեղութիւններով զօրացած, ամէնքը քաջալերեց լրջօրէն գործի ձեռնարկել, և որոշուեցաւ յարմարագոյն անձ մը զրկել. որպէս զի այդ նեանագիրք Հայերէն լեզուի, կամ այդ նեանագիրքից յարմարեայ ի Դանիէլի եպիսկոպոս, կամ թէ այդ վարդապետ գտնալ նեանագիրք ստուից (ԿՈՐ. 245), ինչ ալ ըլլայ, երեւան գտն և կենսական պէտքը հոգացուի: Վաստապուրն այդ պաշտօնին նշանակեց զայր մի պատական եւ հաւատարմ իւր՝ Սիլվանի ազգաւ, Վահրիս անուն յով փափակով նորին գործոյ (ԿՈՐ. 245): Գործին կարեւորութիւնը կը կազմէ Վահրիսի արժանիքին փաստը, որուն տնունը ոչ առաջուց է լսուած, և ոչ յետոյ կ'ընտուած, որպէս զի վրտն աւելի անգեղութիւն ունենայինք: Մեր տեսութեամբ Սահակի կամ Մեսրոպի աշակերտութեան մէկ մը չերեւար, այլ թագաւորական զիւտնի պաշտօնեաներէն զլիւար մը, օտար լեզուաց ալ հմուտ, որ թագաւորին ալ ընկերացած լինելով, ասիթ ունեցած էր Հարէլի հետ տեսակցիլ, գործով ալ նեանագրքը բուր, և իբրեւ անգոյն և անձերուն ծանօթ՝ կրնար գործին ելքը զիրացընել, Վահրիս թագաւորական հրովորտակով նորէն Միջագետք մեկնեցաւ, մինչ այստեղ ամէնքը պէտք եղած նախապատրաստութեանց հոգածութեամբ կը գրաղէին: Սահակ կը քաջալերէր Մեսրոպը, թէ երբ տասերը կը հասնին կրոյ նա անոց ուստան ձեռնարկել, իրեն հետ ասանելով ուսեալ քահանայեր, զորս Սահակ ինք ցոյց պիտի տայ, ասելնելով ալ թէ ուր սկաբանայ ի կարգել գնեցանայսն, բերեայ առ իս ուղղով զայն, որովհետեւ, կ'ըսէ, այլեւս յով զիւրին է գիւս իրաց զոր հայցես (ՓԱՐ. 14): Միւս կողմանէ Սահակ և Մեսրոպ յատկապէս ժողովեալ էին գամեանայն եպիսկոպոսունս (ԿՈՐ. 245), և նոր գրիին և ազգային զգարութեան տարածման համար միջոցները կարգադրելու, և որչափ հնար է շուտով զայն ընդարձակելու և ժողովրդական գործնելու համար կը խորհէին: Մինչ այսպէս Հայաստանի մէջ պէտք եղած պատրաստութիւնները կը (Շարունակութիւնը կարգալ Դ. էջը)

անուններն, Վահրիճ հասաւ. Միջագծաք,
 գառաւ Հարէլ քահանան, և միասին զի
 մեցին Դանիէլ եպիսկոպոսի, շենք գի-
 տեր ո՛ր քաղաքը, և հաւանեցուցին
 գայն, ո՛վ գիտէ ինչ պայծառներով,
 որ պէտքի իր յօտ գանուող ծածկեալ
 գոնձը երեւան հանէ և իրենց հաղոր-
 դէ, և սորվեցնէ այդ անձանօթ գիրե-
 բուն ձեւն ու ձայնը ու կիրառութիւ-
 նը: Միջոց մը մնացին Դանիէլի յօտ,
 մինչեւ որ քաղ հմտացեալ ըլլան այդ
 անձանօթ գրչութեան: Եւ երբոր կար-
 ծեցին թէ ինչ որ և ինչչօք որ պէտք
 է ստացած են, Վահրիճ ու Հարէլ միա-
 սին Հայաստան դարձան, և եկեալ ե-
 տուն գմեծն Սահակ եւ Մեսրոպ (ԽՈՐ.
 246) զյանկարծագիւտն (ԿՈՐ. 17): Այդ
 առաջին յաջողութեան թուականն իր
 շահակենք 404 տարին, և այս է որ
 իբր Հայոց գիրին գիւտ ընդունուած է
 այժմ քննադատներուն և հետաքննի-
 ներուն կողմէ, թէ պէտեւ այն Հայ այ
 բուրէնին կառարեալ կազմութիւնը չէր:

Բայց ի՞նչ էին Դանիէլեան նշանա-
 գիրերը, որոնք իբրեւ բարեբախտ գիւտ
 մը սղջունուեցան այն առնել: Ետ
 տեսակ ենթադրութիւններ եղած են
 շատերուն կողմէ, տասնց կարենալու
 վերջնական հաստատուն կտուանի մը
 վրայ հանգչելու, քանի որ սկզբնական
 պատմիչներէն ոչ մէկը գոհացուցիչ բա-
 ցատրութիւն մը չէ գրած: Ոմանց հա-
 մար հին Հայ տառեր էին՝ որք մոտա-
 ցութեան մասնուած էին, ուրիշներուն
 համար հին փունիկեան տառեր էին՝
 գործածութենէ ինկած, ըստ այլոց Դա-
 նիէլէ յարմարեալ չորահար ձեւեր
 էին՝ ասորերէնի հետեւողութեամբ:
 Խորհնարին կ'ըսէ թէ նշանագիրեր էին
 կարգեալ բոս ձեւոյ յունականին զվա-
 դնուց գեալ նեանագիր տառից (ԽՈՐ.
 245) որ առեղծուածի պէս ռնակնեցի
 կը մնայ: Իսկ Փարպեցին տւելի յատակ
 կերպով կ'ըսէ, թէ Մեսրոպին ըրածն
 էր՝ կարգիլ զվաղընուցն գեալ տա-
 րագիր տառիցն զորս ոչ ուրուք էր
 հոգացեալ արկանել ի կիր (ՓՄՐ. 16):
 Իբր թէ ըսէր, թէ հինէն մնացած և
 անգործածական թողուած տառեր կա-
 յին, զորս Մեսրոպ յունական օգտարե-
 աի առաջնորդութեամբ՝ կարգի կանոնի
 վերածեց: Բայց քանի որ մենք պատ-
 մութեան միայն կը հետեւինք, բանա-
 սիրակն խնդիրներու մէջ ընդարձակ-
 ուիլը գրողէաներու կը թողունք: Բայց
 ինչ ալ ըլլայ այդ մասին ստուգու-
 թիւնը, Դանիէլեան նշանագիրները Հայ
 գրչութեան և Հայ դպրութեան սկզբ-
 Դաւորութիւնը նուիրագործեցին:

ԼԱՂԴԱՊԱՏՈՒՄ,

ՍԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍԿՒՒ ՕՐՄԱՆԵԱՆ
 Նախկին Պատրիարքի Հայոց